

„Szörnyek” a tudomány árnyékában:

A teremtmények poszthumán fajként való interpretációja H. P. Lovecraft *Herbert West, az újjáélesztő* című elbeszélésében és Mary Shelley *Frankenstein* regényében a reanimálás történetiségének fényében

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	3
Reanimálás az antik kultúrából kiindulva.....	3
A középkori alkímia kísérletei: homonculus és bölcsek köve.....	5
<i>Herbert West, az újjáélesztő</i> , és a <i>Frankenstein</i> összehasonlítása.....	6
Szörnyetegábrázolás a 19. és 20. századi irodalomban.....	7
A tudomány és a társadalmi változások hatása.....	10
Tudomány és felelősség: A teremtmény tudós alakja.....	11
A racionális teremtmény.....	14
Faji és kulturális interpretációk a szörnyek ábrázolásában.....	16
Poszthumán lények és a hatalom kérdése	18
A lények mint potenciális faj.....	24
A lények fajként való interpretálásnak hatása a lovecrafti világkép olvasatára.....	26
Az együttélés lehetősége.....	29
Konklúzió.....	31
Bibliográfia.....	33

Bevezetés

A halál fogalomköre, valamint fizikai és biológiai mivoltja mindig is jelenvolt az emberiség történetében, így nem csoda, hogy spirituális és tudományos szempontból is permanensen a figyelem középpontjában volt. Az ember számára elrettentő az ismeretlennel való szembenézés, ezáltal pedig az élet végessége szinte elfogadhatatlan és feldolgozhatatlan számunkra. A vallások a túlvilági élettel nyugtatták magukat; addig tudomány az éppen aktuális állása szerint koronként más és más magyarázatot adott, különféle *megoldási javaslatokat* kínált a halálra, mint problémakörre, aminek a legtöbb esetben a materialista formája a feltámadás valamilyen verziója lett. A holtak feléledése és a halál utáni életről való tudás átadása már Platónnál¹ is megjelenik, később az alkímia kísérletezik az emberteremtéssel és a bölcsek köve² (*lapis philosophorum*) általi örök fiatalság elérésével, napjainkban pedig a modern orvostudomány helyez nagy hangsúlyt a géntechnológiára és a robotikára amik szintén az emberi élettartam kitolását tűztél ki céljuknak. Összességében láthatjuk, hogy az ember mindig is igyekezett megismerni, felhasználni, esetenként felülmúlni a természet törvényeit.

Az *örült tudós* toposz az irodalomban is számtalanszor megjelenik. Dolgozatomban H. P. Lovecraft: *Herbert West, az újjáélesztő* és Mary Shelley: *Frankenstein* című műveiről fogok írni a halál ellen való küzdelem történetiségének fényében. A dolgozatomban vizsgálni fogom az életteremtés és a reanimálás közti kapcsolatot a hatástörténeti összefüggések mentén, valamint ezek megjelenésének módját és jelentőségét a két műben. Elemzem a teremtményeket, és elvetve a szörnyeteg-értelmezést, ezzel felvázolva egy poszthumanista értelmezési lehetőségeket. Mivel a két mű, hatástörténetileg összekapcsolódik³ így számos ponton párhuzamra vonhatóak egymással, többek között a teremtmények értelmezésének szempontjából is. Dolgozatomban az ember deközpontosulásával fogok foglalkozni, miszerint a tudományos és társadalmi változások hatására, az ember kikerül központi szerepéből, elveszíti a differencia specifikált tulajdonságait, ez pedig egy egzisztenciális válságot indít el faji szinten. Mindkét elemzett mű erre a problémakörre reagál valamilyen módon.

Reanimálás az antik kultúrából kiindulva

Az antik görög irodalomban és filozófiában konkrét feltámasztás ugyan nem jelent meg, viszont Platón *Állam* című műve már pedzegeti a halál utáni élet és az onnan való visszatérés

1 i. e. 375 körül

2 A XVII. – XVIII. század környékén kapott nagy hangsúlyt.

3 Lovecraft elbeszélését a *Frankenstein* ihlette

kérdését. A *Mi vár az igazságosra a túlvilágon?* fejezetben Platón Szókratészen keresztül meséli el az Er-mítoszt. Ez természetesen nem egy hiteles történet a túlvilági életről, sokkal inkább egy oktató jellegű történet; mivel Platónra egyébként is jellemző volt, hogy mítoszokat és tanmeséket írt népnevelő, etikai útmutató célzattal, amelyeket Szókratész által, dialógusként adott át.

A platonista filozófiában ugyan még a cél nem a halálon való felülemelkedés volt, hanem a halállal való megbékélés volt. Mind az *Mi vár az igazságosra a túlvilágon?*, mind pedig Platón egy másik dialógusa, a *Szókratész védőbeszéde* is ezt támasztja alá, Nietzsche szavaival élve, „Szókratész szenvedett az élettől”,⁴ a halálra pedig betegségként való gyógyulásként tekintett. Ebből a mentalitásból fakadóan érthető lehet tehát, hogy az Er-mítosz is egy pozitív túlvilágot mutat, ami a későbbiekben az európai kultúra előterébe kerülő keresztény túlvilághoz hasonlítható. A mítosz megszületéséhez feltételezhetően akkor is hozzájárult, hogy az emberek féltek az ismeretlentől, a halálból feltámadott Er pedig megnyugtatóként elbeszéli, hogy akik etikailag helyes⁵ életet élnek, azok számára nem büntetés a halál.

A *Szókratész védőbeszéde* ezzel szemben a halál és az élet természetét tárgyalja, de az alapgondolat és értékrend itt is az Er-mítoszhoz hasonló.

"vagy abból áll [ti. a halál], hogy a megholt semmivé lesz és egyáltalán semmit sem érzékel már, vagy pedig – ahogyan mondogatni szokták – abból, hogy a lélek itteni helyét egy más hellyel váltja fel és máshová költözik." ⁶

Azaz, ha etikailag helyes életet él az ember, nem kell félnie a haláltól, mert a legrosszabb eset is az lehet, hogy nem történik semmi. Persze az elmúlás ténye maga még mindig félelmetes lehet, ezért is maradt meg a fő irányvonalnak, hogy az etikailag helyes élet pozitív túlvilági élethez vezet. Ez pedig mindenképp előnyös volt; a haláltól való félelmet eloszlatta, valamint Szókratész higgadt bátorsága, amivel szembenézett a halállal, erkölcsös életre motiválta az embereket.

Továbbá azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a *Frankenstein* alcíme Prométheusszal vonja párhuzamra Viktort Frankenstein⁷. Prométheusz a görög kultúrában egy lázadó titán, aki megismerteti a tüzet az emberekkel, ezért Zeusz örök szenvedéssel bünteték: folyamatosan regenerálódó májából minden nap egy keselyű lakmározik. A római mitológiában viszont egy teljesen más története van, itt egy olyan emebert készít, aki agyagból és vízből áll össze. Mary Shelly értelmezésében Prométheusz nem hős volt, hanem gonosztevő, aki az emberiséget a húsevés által a gyilkosság bűnére csábította.

4 Nietzsche: A vidám tudomány

5 Persze vitatható, hogy milyen az etikailag helyes élet, ez filozófiaként és vallásként változó lehet, de Er az aktuális platonista filozófia értékeit emeli ki, mint a morál alapja.

6 Platón: *Szókratész védőbeszéde*

7 Frankenstein, avagy a modern Prométheusz (Frankenstein; or, The Modern Prometheus)

A középkori alkímia kísérletei: homunculus és bölcsek köve

A homunculus⁸ ugyan még mindig nem konkrét újraélesztés, de már itt is megjelenik a természet törvényeinek és az élet mechanikáinak a felülírása. A homunculus létrehozásával való próbálkozások kezdetén már általánosan elfogadott volt, hogy két ivarsejt szükséges az új emberi egyed létrejöttéhez. A cél a természetes születés felülbírlása volt, azaz egyetlen ivarsejtből, lombikban hozzanak létre embert. Paracelsus alapgondolata az volt, hogy minden ivarsejtben egy homunculus van, aminek az emberré váláshoz pusztán méretváltozáson kell keresztülmennie.

A lombikos emberteremtés attól függetlenül, hogy évszázadokon át töretlenül futott nem járt sikerrel⁹, viszont kiválóan előrevetíti az ember azon törekvéseit, hogy annyi ismeretet szerezzen a természetről, hogy használni tudja annak adottságait és ezáltal felülemelkedhessen rajtuk. A középkori alkímia szerint az ún. *materia prima*¹⁰, amely képes bármilyen anyagot arannyá változtatni, valamint örök életet és fiatalságot adni. A bölcsek kövével pedig eljutottunk odáig, amikor bár még mindig nem a szó szoros értelmébe vett reanimálás történik, viszont ez már egy konkrét küzdelem ami a halál legyőzéséről szól. Ezeket a kísérleteket szintén Paracelsus nevéhez társíthatjuk, aki készített is egy hét lépésből álló receptet az előállításához, de az nem kellőképpen konkrét és részletes, és gyakorlatban nem is bizonyult megvalósíthatónak. Számos orvos és szerzetes próbálkozott az anyag előállításával, voltak akik kristályokban, míg mások növényekben látták a megoldás módját. A tudomány mai állítása szerint a bölcsek köve nem létezik, bár számos olyan leírás maradt fent, amely ennek ellenkezőjét próbálja bizonyítani.

Az alkímia a kezdetektől fogva vegyes érzelmeket váltott ki az emberekből, egyesek elismerték mint tudomány, de sokan tartották ostobaságnak, mágiának, estenként pedig egyenesen az ördöggel való cimborálásnak. A az alkímia nem pusztán aranycsinálás, a kémiai elemek vizsgálatával foglalkozott; valószínűleg a mai kémia előfutára volt és azért lehetett üldöztetve, mivel a kor emberei nem értették és az aktuálisan fennálló katolikus egyház tűzzel-vassal irtotta az ördögtől valónak ítélt mágiát.

8 Valamikor a XII. században kezdődhettek a kísérletek.

9 Bár egyes szövegek szerint az ókori Egyiptomban sikerült alkímiai úton kímérát létrehozni.

10 Előállításának módja: Zedler lexikon (1735/XI. 103. hasáb)

Herbert West, az újjáélesztő, és a *Frankenstein* összehasonlítása

Bár a tudományos kiindulási alap némiképp eltér egymástól a két műben, véleményem szerint több szempontból is párhuzamra vonható a kettő. Az életteremtés mechanikája és morális vonzatai mindkét esetben a mű központi kérdést képezi. Időben a *Frankenstein* keletkezett először és hatott a *Herbert West, az újjáélesztő*re. Lovecraft bevallotta egy *Frankenstein* paródiának szánta az elbeszélését, így a két mű hatástörténetileg szorosan összekapcsolódik.

A Victor Frankenstein ténykedését én inkább a homunculus teremtéssel tudnám rokonítani, mivel a konkrét cél nem egy holttest újraélesztése volt, hanem egy teljesen új, minden korábbtól független élet létrehozása, amikhez a holttestek pusztán elidegenült eszközként szolgáltak. Ezzel szemben Herbert West kifejezetten a halottakat akarta feltámasztani, megőrizve azt a tudatot, ami még életükben volt, ezzel nem csak az életet, hanem a halált is uralma alá vonva. A két tudósnak még a kutatás eredményeihez való hozzáállását állíthatjuk párhuzamra. Kijelenthetjük, hogy a teljes siker egyiküknek sem adatott meg, pusztán szörnynek deklarált lényeket sikerült létrehozniuk, ám ami Frankensteint elrettentette és kutatásaival való felhagyásra ösztönözte, az Westnek motivációként szolgált a további próbálkozásaihoz.

A kutatások kiindulási pontja a lélektől való elvonatkoztatás, miszerint az ember mindössze biokémiai és fiziológiai reakciók összessége, valóban létezik-e külön lélek amelyet nem lehet tudományos módszerekkel beleültetni egy testbe. A kísérletek sikertelensége felvetheti azt a filozófiai kérdést, hogy valóban szükséges-e az emberi léthez a lélek, és lélek nélkül csak egy *élet nélküli élet* hozható-e létre. A művekből azt feltételezhetjük, hogy nem feltétlen van lélek; mivel ha megnézzük Frankenstein teremtménye képes teljesen emberi viselkedésre, gondolkodásra, érzelmekre, csak az *abominált* külseje miatti társadalomból való kivetettség, indikálja a szociálisan alulfejlett, agresszív viselkedését. Ezzel szemben Herbert Westnek számos reanimációja nem mutat állatias ösztönöknélkomplexebb viselkedési formulákat. Bár legutolsó kísérlete talán nem mondható egyértelműen sikertelennek, – azt leszámítva, hogy nincs helyén a feje – mivel az *áldozat* képes a logikus gondolkodására és komplex problémamegoldásra, így nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy West utolsó kísérlete, a *viaszarcú* valójában sikeres volt, csak a bosszú esetleg megtébolyította a kísérleti alanyt. Legalábbis az egyik esetben mindenképp sikerült egy racionális gondolkodásra rendelkező teremtményt létrehozni, a másik esetben pedig nem tudjuk biztosan megállapítani.

„Azok az áldozatok, akik képesek voltak hisztérikus roham nélkül felidézni a történeteket, esküdöztek, hogy a teremtmények egyáltalán nem ember módjára viselkedtek, inkább mintha valami elképzelhetetlen gép mozgatta volna őket, amelyet a viaszarcú működtetett.”¹¹

11 H. P. Lovecraft Összes Művei III. Kötet 338. o.

Ebben a kontextusban talán érdemes figyelembe venni, hogy a reanimálás Lovecraftnál nem feltétlenül a halál legyőzését szolgálja, hanem az emberi test határainak felrúgását, torzulásait, ami poszt-humanista értelemben az emberi faj új formákba való átlépését is jelentheti, gyakran szörnyű következményekkel.

A tudomány és a társadalmi változások hatása

A 19. és a 20. század tudományos felfedezései jelentős hatást gyakoroltak az irodalomra is; jelen esetben a biológia, az orvostudomány és a genetika területén történő újításokat tükrözik vissza a művek. Lovecraft és Shelly műveiben eltérő módon mutatkozik meg az új világkép. A *Frankensteinre* a 19. század egyik legjelentősebb felfedezése, a galvanizmus¹² játszik nagy szerepet, valamint az orvostudomány fejlődése. A regény kritikát fogalmaz meg az emberi arrogancia ellen, amely feltételezi, hogy a természet felett uralkodni lehet, miközben az erkölcsi és társadalmi következmények figyelmen kívül maradnak. Viktor Frankenstein először csak megérteni, később átlépni próbálja a természet határait, ezzel viszont morális gátakat lép át.

Lovecraft a 20. század tudományos újításaira reagál, posztumán perspektívából. Az általa alkotott világban az emberi jelentéktelenség kerül előtérbe az egész univerzum viszonylatában; amely hatalmas és aminek fényében az emberi értelem közömbös és szinte semmi ráhatása nincs a világegyetemre. Az olyan felfedezések, mint az evolúció és a genetika, a fajok közötti kapcsolatokat, valamint az emberi létezés korlátait feszegetik. Lovecraft szörnyei gyakran genetikai mutációk vagy más biológiai, vagy az emberi értelem számára felfoghatatlan anomáliák eredménye. A *Herbert West, az újjáélesztő* című elbeszélés relatíve materiális keretek között mozog és elsősorban biokémiai és fiziológiai szempontból közelíti meg az emberi természetet és létezését.¹³

A két műben egyaránt megjelenik az emberi korlátok egyfajta átlépése, és a tudósok istenkomplexusa, miszerint *teremtőként* akarnak fellépni. Míg Shelley regényében a tudományos felelőtlenség személyes és morális dimenziót kap, Lovecraft műveiben a tudomány felfoghatatlanul nagy erőket fed fel, amelyek megkérdőjelezzik az emberiség korábbi szerepét az univerzumban. Ez a történelmi kontextusban gyökerező különbség Lovecraftnál egy sokkal pesszimistább, kozmikus volumenű felfogást eredményez, míg Shelley lát még potenciát az egyéni felelősségvállalásban. Ezáltal az univerzális hatás miatt értelmezhetjük a Lovecraft elbeszélést posztumán szempontrendszer szerint.

12 Az érintkezés által létrejövő elektromosság tünetjeinek csoportja, itt az elektromos áram hatása az élő szervezetre

13 A 21. században ilyen lehet az AI is, mivel az embert a saját fogalmára való reflexióra készíti.

Szörnyetegábrázolás a 19. és 20. századi irodalomban

A kor irodalmában a szörnyek alakja egyfajta metafora volt tudományos vagy társadalmi félelmekre, amik elsősorban valamilyen idegentől való félelmet testesítettek meg. Frankenstein teremtménye a az emberi arrogancia és a technológiai fejlődés kritikájának eszköze, hiszen a tudomány kontrollálhatatlanul beavatkozik a természet rendjébe. A szörny első ránézésre több szempontból is különbözik az emberektől: groteszk fizikai megjelenésében és természetellenes származásában megtestesíti azt a másságot, amelyet a társadalom nem hajlandó elfogadni. Ezáltal válik egyfajta társadalmi metaforává, amely a társadalmi normáknak tökéletesen meg nem felelők kítaszítottóságát szimbolizálja. A szörny eszméje egy humanista, morális kérdéseket feszegető alak, akiben mégis van egyfajta emberiség, és aki az elidegenedés, az elutasítás miatt válik veszélyessé, azaz egy ördögi kör, egy önbeteljesítő jóslat áldozatává válik. Ezzel szemben Lovecraft szörnyetegei, mint például Cthulhu és az Öreg Istenek, az emberi felfogóképességet messze meghaladó kozmikus erőket képviselik. Lovecraftnál a szörnyek gyakran az ismeretlenség, a tudomány és a technológia által felderített világ rémisztő következményei. Ezen esetben az ember olyan határokat feszeget, amiknek átlépésére még nincsen felkészülve – és talán soha nem is lesz. 20. században a tudomány gyors fejlődése, mint az evolúció elmélete, a relativitáselmélet vagy a kvantummechanika, olyan új, eddig ismeretlen területeket tár fel, amelyek megkérdőjelezzik az ember központi helyét a világegyetemben. Lovecraft szörnyei nem csupán mások, hanem az emberi létezés alapjaiban fenyegetik, mivel rávilágítanak arra, hogy az emberi faj jelentéktelen a végtelen univerzumban. Ezek a szörnyek biológiai és kozmikus aberrációk, amelyek a biológiai elváltozásoktól, az ismeretlentől és végtelentől való ösztönös, genetikailag kódolt félelmeket testesítenek meg. Lovecraft szörnyetegei a fajok közötti különbségeket és az ember biológiai determináltságát hangsúlyozzák, gyakran mutációként vagy hibridként ábrázolva. Ezek a szörnyek az emberi tudás és kontroll eddigi határainak kétségbevonását tükrözik, és az emberi jelentéktelenséget emelik ki.

Bizonyos aspektusból vizsgálva a kísérlet mindkét esetben sikeres volt: a tudósok holttestből feltehetőleg szellemmel rendelkező lényeket teremtettek. Ez esetben mi a probléma? A megadott információkból felvethetjük azt a kérdést, hogy az ember léthez elég-e ha szellemmel rendelkezik-a lény, mivel, a teremtményeket egyik esetben sem fogadta el sem a társadalom, sem az alkotó teljes értékű emberi lénynek. Ennek vélhetőleg több oka is lehet, mivel bár a kutatás gyakorlatilag sikeresnek bizonyult, mégsem volt kellőképpen kielégítő az eredmény. Először is, a lények mindkét esetben fizikai elváltozást tanúsítottak az elvárt emberi külsőtől, ami minden bizonnyal elrettentőnek bizonyult; másodszor pedig egy halott reanimálása kifejezetten egy olyan történés

amely okot adhat a kognitív disszonancia fellépésére. Bár a tudós mindkét esetben ennek a célnak szentelte az életét, a konkrét feltámadás mint esemény materializálta ezt az eddig ismert világképpel nem összeegyeztethető eseményt. Aki meghal az általában halott is marad a tudomány aktuálisan, és a korban ismert álláspontja szerint is, így egy erre felkészült embert is kibillenthet az eddigi világképéből, ez pedig meg is történik.

„Néha szélsőségesen ocsmány tapasztalatokra tettünk szert a tökéletlen újjáélesztések miatt, amikor a por-hüvelyeket beteges, természetellenes és agy nélküli mozgásra készítették az újjáélesztő oldat különböző változatai.”¹⁴

A haláltól való félelem helyét ugyanis felváltja egy teljesen új fajta félelem, a feltámadtaktól való félelem, mivel ez egy teljesen új fajta ismeretlen az eddigihez képest. A kutatók nincsenek tisztában a feltámadottak fizikai és biológiai határaival, pszichéjük működésével és valójában létük mivoltjával sem, így Frankenstein és West egyaránt paranoid életre vannak kárhozotva, mivel fogalmuk sincs arról, hogy voltaképpen miket is hoztak létre.

„Ezt követően West tizenhét éven keresztül gyakorta sandított a háta mögé, képzelt lépésekre panaszkodva.”¹⁵

Tehát a „szörnyek” nem azért kerültek szörny minőségbe mert valóban szörnyek lennének, hanem, mert esetükben olyan *létformáról* van szó ami szembemegy az eddig ismert természeti törvényekkel. És bár tudós emberekről írnak az említett művek, ez a mértékű kognitív disszonancia elriasztja őket attól, hogy jelen állapotában is tovább vizsgálják kutatásuknak a tárgyát, mivel a korábban elidegenített holttestek azáltal, hogy „lelket kaptak” egy sokkal megfoghatóbb, ezáltal sokkal közelebbi dologgá váltak. Ez pedig óhatatlanul is arra kényszeríti az alkotót, hogy szembesüljön tetteivel, a teremtmény mivoltával és valamit kezdjen a következményekkel, ami elrettentő a tudós számára, mivel ez a szcenárió már túlmutat kutatásának eredetileg vállalt célján.

A művek folyamán további állandó félelemforrás, hogy a teremtmény nem ismeri teremtménye sorsát. Nem tudja él-e, vagy hal, nem tudja mi lett belőle, milyen szándékai vannak. A teremtmények mindkét esetben felkeresik a tudósokat, bár Frankenstein lénye eredetileg békés szándékkal érkezik, végül mindkét elbeszélés végén a *szörnyek* szörnyszerű mivoltja kerekedik felül az emberin. Ez a narratíva pedig tökéletesen lehetővé tenné azt, hogy a teremtményeket interpretáljuk gonoszként, mivel egy szörnyszerű lény, szörnyként viselkedik, ahogyan azt elvárjuk tőlük, de valódi mivoltjuk indikálja-e ezt a habitust, mint valami eredendő gonoszság?

Az ismeretlentől való félelmet a teremtmények szempontjából is vizsgálhatjuk. Herbert West reanimációs kísérletei valamikor emberek voltak, így a halál beálltával járó sokkon túl, azt a tényt is fel kellett dolgozniuk, hogy most már mégsem halottak, ami szintén egy kognitív disszonancia, ami

14 H. P. Lovecraft Összes Művei III. Kötet 321. o.

15 H. P. Lovecraft Összes Művei III. Kötet 312. o.

teljesen összeegyeztethetetlen az ez idáig fennállt valóságképpel, alkotójuk pedig egy ilyen kritikus pillanatban megpróbálta meggyilkolni, – többé-kevésőbb sikerrel – majd magukra hagyni őket. Viktor Frankenstein pedig egy olyan lényt hoz létre, ami a villámcsapás pillanatában született, így semmilyen korábbi tapasztalata, vagy információja nincsen a világról, így egy ilyen csecsemőhöz hasonló állapotban marad magára. Azaz, a teremtmények nem ismerik a körülményeiket, sem a külvilágot, nincsen kiforrott énképük és nem tudhatják milyen kapcsolat van köztük és az emberi faj között, ez pedig egy konstans bizonytalanságba és félelembe taszíthatja őket.

„Nagyon nehéz visszaemlékezni létezésem kezdetére. E korszak valamennyi eseménye zavarosnak és határozatlannak tetszik. A különös érzetek sokasága kerített hatalmába, láttam, tapintottam, hallottam és szagoltam egyidejűleg, és hosszú idő telt el, amíg megtanultam különbséget tenni érzékszerveim működése közt. Emlékszem, egyre erősödő fény nyomta az idegeimet, annyira, hogy kénytelen voltam behunyni a szemem. Akkor sötétség hullt rám, s ez zavart, de amikor ezt érzékelttem, szememet kinyitva, gondolom most, újra rám zúdult a fény.”¹⁶

Megállapíthatjuk, hogy a teremtmények és az emberek kölcsönösen félhetnek és viszolyoghatnak egymástól. Az ember valami olyat lát ami nem tartozik hozzá, valami külső fenyegetést, míg a lényeknek azzal kell szembesülniük, hogy nem tartoznak bele abba a valamibe amit ők látnak, ezáltal pedig egy kölcsönös ellenségeskedés lép fel közöttük. A teremtmények óhatatlanul is negatívan viszonyulnak az emberhez, mivel kiforratlan énképükből fakadóan mimézis által tanulnak, így egyfelől az emberek rájuk adott reakcióját tükrözik vissza, másfelől pedig szociális fejlettség hiányában képtelenek kezelni az érzelmeiket így az állandó elutasításból fakadó düh és csalódottság, valamint az ismeretlen világtól való félelem agresszió formájában csapódik le. Ez egy öngerjesztő folyamat, amely lehetetlenné teszi a lények integrációját, mivel az agresszív reakciók, még ha válaszreakciók is további kételyeket és kétségeket szülnek az emberekben, ez pedig valószínűleg teljesen lehetetlenné teszi a teremtmények életben maradását, amíg az ember képtelen kiszakadni a saját narratívájából – és a lovecrafti karakterek általában nem tudnak.

Herbert West nem, de Viktor Frankenstein szembesül teremtményei kapcsán a szaporodás lehetőségével. Ráadásul a kutatási eredmény nem egyezett meg az eredeti elvárással, nem sikerült olyan valamit alkotni ami minőségében teljesen párhuzamra vonható az emberrel, gyakorlatilag egy külön fajnak¹⁷ nevezhető *valami* alakult ki mindkét esetben. Frankenstein teremtménye társra vágyik és Herbert West lényei is újjáélesztett emberek, az elbeszélésből pedig az vehető ki, hogy biológiailag az emberhez hasonlóan működnek, így a szaporodás lehetőségére mindkét esetben adott. Jelen esetben viszont akkor a tudósok, nem is egyed szinten, hanem faji minőségben hozták

16 Marry Shelley: Frankenstein, ford. Göncz Árpád, 53. o.

17 A leggyakoribb értelmezés szerint élőlények olyan csoportja, melynek egyedei képesek szaporodni egymással, és termékeny utódokat létrehozni.

létre teremtményeiket. Ez önmagában már csak azért is rémisztő, mert a szaporodásból következően a szörnynek tekintett lényből több lesz mint volt. Ennél pedig némiképp komplexebb veszély forrás lehetőség, hogy jelentősen többen lesznek és létezésükön túl már csoportos létezésükkel is számolni kell mint egyfajta eddig ismert társadalommal, kultúrával. Összességében mindkét szerzőnél a szörny az emberi félelmek és bizonytalanságok tükrözője, ám míg Shelley szörnye még emberi marad, addig Lovecraft szörnyei teljesen idegenek és meghaladják az emberi értelmet.

Tudomány és felelősség: A teremtő tudós alakja

A teremtő tudós alakja Mary Shelley *Frankenstein*jében és H. P. Lovecraft *Herbert West, az újjáélesztő* című művében két olyan karaktert mutat be, akik átlépik a tudomány határait, de ez súlyos morális és etikai kérdéseket vet fel. Mindkét történet középpontjában a halál legyőzésének és az életteremtésnek a kísérlete áll, de a következmények különbözőképpen bontakoznak ki. Shelley *Frankenstein*-jében a tudomány és technológia összefonódik Victor Frankenstein személyével, aki életét az életteremtésnek szenteli. A regényben Frankenstein azért válik tragikus figurává, mert képtelen felelősséget vállalni az általa teremtettenéért, ez pedig egész életében kísérti. Bár teremtőjének tekinthető, nem gondolja végig az új életformával járó következményeket, sem annak érzelmi, társadalmi szükségleteit. A tudós itt a hatalom birtokosa, aki az isteni teremtés aktusát akarja elérni, de morális bukása annak köszönhető, hogy teremtménye abomináns mivoltja elrettenti őt és nem folytatja kutatását, nem „neveli fel” az általa teremtettené, aki gyermekként is értelmezhető. Amennyiben a teremtményeket így interpretáljuk egyáltalán nem tekinthetőek szörnyetegnek, viszont tekinthetjük őket gyermeknek. Frankenstein „szörnyetege” érzelmi világába több betekintést kapunk a regény folyamán, mint West teremtményeibe, de még abban az esetben is feltételezhetjük egy materialitáson túlmutató racionalitást a reanimált személyekben.

Frankenstein teremtménye nem egy halott újraélesztése, hanem egy személy megteremtése, így nem rendelkezik még kialakult én- és világgéppel, viszont a későbbiek folyamán láthatjuk ahogyan mind intellektuálisan, mind érzelmi tekintetben változásokon megy keresztül, viszont ez nem lesz egy megfelelő jellegű fejlődés, mivel lénye nem illeszkedik bele a társadalomba, ezért nem képes olyan képességeket elsajátítani amik a társas léthez szükségesek, negatív emberképe alakul ki, kiforrott énképe pedig egyáltalán nincsen, mivel azt tapasztalja, hogy egyedül van a világban nem tartozik sehová sem, nincsenek hozzá hasonló egyedek. Van valamilyen jellegű emberi mivoltja, ebből fakadóan pedig képes azonosulni az emberekkel viszont az az azonosulás nem kölcsönös, ezáltal számkivetetté válik.

„E pillanatban kinyílt a ház ajtaja, s belépett Felix, Safie és Agatha. Megpillantottak, s nincs szó, mely kifejezné elszörnyedésüket és felháborodásukat. Agatha elájult, s Safie még arra is képtelenül, hogy

barátnőjén segítsen, kirohant a házból. Felix előreszökkent, s emberfölötti erővel elrántott apjától, aki-
nek átölelve tartottam a térdét. Eszeveszett dühében a földre tepert, s a botjával vadul fejbe vágott.”¹⁸

Egy gyermek nem magától tanulja meg a megfelelő szociális viselkedést, a szüleit és a társadalmat mintázva tesz szert a szükséges képességekre. A teremtménynek nem volt pozitív példaképe, viszont amíg a társadalom nem utasította el, addig ő is a beilleszkedésre törekedett. A család megfigyelése által először tudományt (pl: megtanul olvasni) és pozitív érzelmeket tanul, szeretet érez az emberek iránt, segíteni akar nekik, akkor válik gonosszá és bosszúszomjassá amikor azt a visszacsatolást látja a környezetéből, hogy félnek tőle, elüldözik, bántják és megalázzák. Vagyis a teremtmény eredendően nem volt gonosz, sőt amikor először felkeresi Frankenstein akkor szeretetre, apafigurára és egy társára vágyik.

„Átkozott, átkozott teremtmő! Hát miért élek?! Miért nem oltottam ki abban a pillanatban az élet szikráját, amivel oly könnyelműen megajándékoztál? Nem tudom. Akkor még nem vett erőt rajtam a kétségbe-
esés. Dühöt éreztem és bosszúvágyat.”¹⁹

A lénynek nincsen neve, ami már önmagában is arra utal, hogy egy világban, ahol mindenkinek családja van, ő nem *valaki*, nincs helye a társadalomban, sehova sem tartozik, ezáltal nem ismerheti meg azt teljes egészében, így pedig meg sem értheti azt, hogy mi van körülötte. A lény a kezdeti elutasítás ellenére is elfogadná *apjának* a teremtményét, aki nem sok felelősséget érez iránta. Ezen olvasatban viszont már nem egy szörny viselkedik szörnyként, hanem egy cserben hagyott, a társadalom által elutasított árva gyermek vágyik arra, hogy valaki befogadja, törődjön vele és szeresse őt.

Shelley történetében a tudomány és technológia egyaránt hatalmas erővel bír, de az emberi erkölcs nem tudja követni a gyors technológiai fejlődést. Frankenstein története azt mutatja, hogy a tudósoknak tisztában kell lenniük a felfedezéseik társadalmi és morális következményeivel, különben az új technológiák és felfedezések pusztító hatásúak lehetnek. Itt a teremtés isteni aktusa egyfajta bűnné válik, mert Victor csak a technikai megvalósításra koncentrál, anélkül, hogy emberként vállalná a felelősséget.

Lovecraft *Herbert West, az újjáélesztő* című novellájában Herbert West a modern orvostudomány megszállottja, aki új életet akar teremteni holtak testéből. West karaktere Victor Frankensteinnel szemben sokkal céltudatosabb, de morálisan még kifogásolhatóbb. Lovecraftnál a tudomány amoralitása kap hangsúlyt: West minden erkölcsi gátat átlép, és kísérletei során egyre mélyebbre süllyed, nem csak a halottak tiszteletének hiánya miatt, hanem azért is, mert elfelejti, hogy az élet több, mint egy fizikai és biológiai állapot. West számára a halál legyőzése tisztán technikai kérdés, amelyet a megfelelő vegyülettel vagy módszerrel meg lehet oldani.

18 Marry Shelley: Frankenstein, ford. Göncz Árpád, 71. o.

19 Marry Shelley: Frankenstein, ford. Göncz Árpád, 72. o.

Lovecraft műveiben a tudós alakja nemcsak határátlépő, hanem megszállott is. West nem törődik kísérletei következményeivel, csak az eredményt tartja szem előtt. Ez a hideg, technológiai megszállottság Lovecraftnál arra utal, hogy a tudomány és technológia gyakran kiszakad az emberi értékrendből, és így a tudós morális felelősségét elveszíti. Lovecraft világában a technológiai határátlépés nemcsak az egyént, hanem az egész emberiséget veszélyezteti. Herbert West teremtett lényei torzak, életre keltett holttestek, akik már nem emberek, de mégis élnek – egy poszthumán, deformált létformaként. Ezek a teremtmények a technológia és tudomány felelősségvállalás nélküli felhasználásának eredményei.

Mind Shelley, mind Lovecraft karakterei megtestesítik a tudományos fejlődés és a felelősség hiányának veszélyeit. Frankenstein és Herbert West is olyan tudósok, akik nem számolnak a következményekkel, és ennek tragikus következményei lesznek. Victor Frankenstein erkölcsi bukása a teremtménye magára hagyásában rejlik, míg Herbert West teljesen elveszíti a kapcsolatot az emberi értékrenddel, és megszállottan követi céljait. Frankenstein és West felelősek-e azért mert teremtményeik szörny módjára viselkednek? Minden bizonnyal igen; Frankenstein ugyanis egy gyermekként értelmezhető lényt hozott létre, míg West néhai embereket élesztett újra, akik szintén egy nehezen befogadható, újszerű „élethelyzetbe” kerülnek ami nagy mértékű belső feszültséget okoz bennük. A szó szoros értelmébe véve szembenéztek a halállal és visszatértek onnan, amit a reanimált személyek sokkhatásként éltek meg: *Az egyik lény idegtépően üvöltött; egy másik fölpattant, mindkettőnket eszméletlenülre vert,[...].*²⁰

Láthatjuk, hogy a tudósok mindketten nagyon kritikus „életszakaszban” hagyták magukra teremtményeiket, ezáltal ellehetetlenítve őket a megfelelő fejlődéstől, így a maguk módján kezdek tanulni, minden információt magukba szívtak disztingválás nélkül és ezen tudás fényében próbálták kezelni a szituációkat. Ha úgy tekintjük tehát, az a kérdés, felelős-e a szülő a gyerekeiért? Erre a legtöbb ember azt válaszolná, hogy igen, nyilvánvalóan felelős értük, ha egy gyerek nem megfelelően viselkedik, általában akkor is a szülő nevelését vonjuk kétségbe. Az emberteremtés pedig gyakorlatilag egyfajta szülőség, elvégre létrehozol egy teljesen új entitást, amiért valakinek felelősséggel kell tartozni. Frankenstein és West viszont minden különösebb empátia nélkül, hagyják a világban létezni az ő teremtményeiket, ezáltal egy *élet nélküli életre* kárhoztatva őket. West számos teremtménye csak porhüvely lélekkel, szellem nélkül, akik folyamatos fájdalmakat élnek át és teljesen zavarodottak, míg másokon szokatlan biológiai elváltozások vannak, ezen felül pedig kétségbeesettek, magányosak és elhagyatottak.

20 H. P. Lovecraft Összes Művei III. Kötet 321. o.

„Olyan lázasán vágytam rá, hogy az messze túlhaladta a mérséklet határait, de most, amikor elkészültem, elszállt az álom szépsége, s nem maradt utána más a szívemben, csak lélegzetelállító undor és iszony. Képtelen lévén elviselni még a látványát is e lénynek, akit teremtettem, kirohantam a szobából...”²¹

A teremtmők a lények valódi mivoltját figyelembe nem véve ítélték szenvedésre teremtményeiket. A kísérlet után is csak húsdarabként tekintettek rájuk, mi több, ők maguk is megrémültek attól amit létrehoztak; ami a lényeknek egy arra való visszacsatolás, hogy még az „apjuk” sem szereti őket, ezzel egyértelművé téve, hogy ők *sehova* nem tartoznak. Jelen esetben viszont a lények, nem is igazán tekinthetők szörnynek, sokkal inkább a két tudós rögeszméjének a nyomorúságos áldozatának.

A racionális teremtmény

Korábban már említésre került, hogy a teremtmények nem pusztán ösztönlények. Fontos szempont az értelmezéshez, hogy hogyan jelenik meg a racionalitás a szörnyek karakterében, és miért fontos, hogy ne csupán szörnyetegekként, hanem értelmes lényekként tekintsünk rájuk. A teremtmény nyelvi és intellektuális képességei a racionalitás fontos ismertetőjegyei. Mikor Victor elhagyja őt, a teremtmény tanulni kezd: önállóan felfedezi az olvasás, írás és beszéd képességeit, majd a *Paradise Lost* és más klasszikus művek segítségével megismeri az emberi történelmet és gondolkodást. Az, hogy képes kritikusan reflektálni saját helyzetére, sőt, párbeszédet folytatni alkotójával, mutatja, hogy nem egyszerűen ösztönlényről van szó. Victorhoz írt beszédei szofisztikált érveléssel teli monológok, amelyekben saját létét, magányát és igazságtalanságát elemzi. A teremtmény a logikát és erkölcsöt is beépíti gondolkodásába, amikor megpróbálja megértetni Victorral, hogy neki is jogai vannak, és hogy társra van szüksége a boldogsághoz.

„A te teremtményed vagyok, s ha te is eljátszod a szerepedet, én is, amit te osztottál ki rám, sőt szelíd leszek, és szót fogadok természetes uramnak és királyomnak. Ó, Frankenstein, ne légy pártatlan másához, és ne taposs egyedül rám, akinek leginkább tartozol igazsággal, sőt elnézéssel és szeretettel is. Emlékezz rá, én a teremtményed vagyok. Ádámoknak kéne lennem, de olyan vagyok, mint a bukott angyal, akit megfosztasz minden örömtől, pedig nem is tett semmi rosszat. Mindenütt boldogságot látok, s ebből csak én vagyok visszavonhatatlanul kirekesztve. Én jót akartam, és jó voltam. A nyomorúság faragott belőlem démont. Tégy boldoggá, s megint erényes leszek.”²²

A szörny az erkölcsi racionalitást is megtestesíti, logikusan érvel, valamint szeretne beilleszkedni a társadalomba, viszont ehhez segítségre van szüksége. Eleinte nem akar ártani senkinek; a világgal szembeni düh és harag csak azután alakul ki benne, hogy folyamatosan elutasítják és bántják őt. Mikor a teremtmény könyörög Victorhoz, hogy készítsen neki egy társas lényt, az nem csupán egy ösztönből fakadó kérés, hanem egy racionális indoklás, miszerint a magány és az elutasítás

21 Marry Shelley: Frankenstein, ford. Göncz Árpád, 26. o.

22 Marry Shelley: Frankenstein, ford. Göncz Árpád, 51. o.

elviselhetetlen számára. Az emberi szükségleteket, mint a szeretet, az elfogadás és a társas kapcsolat iránti vágy, racionálisan elemzi és értékeli. Ez a racionalitás különösen szembeűnő akkor, amikor a szörny és Victor közötti viszonyt vizsgáljuk. A teremtmény bonyolult kérdéseket vet fel az alkotó és teremtmény közötti felelősségről, az erkölcsi kötelességről és a tudományos határokról. A teremtmény intellektuális képességei lehetővé teszik számára, hogy ne csak az ösztönök irányítsák, hanem saját létezésének mélyebb erkölcsi és filozófiai kérdéseit is felfogja.

Herbert West teremtményeinek értelmezésekor nagyon fontos szempont, hogy halott embereket élesztet újra, nem pedig a semmiből hoz létre valamit. Az újjáélesztett lények, bár torzultak, gyakran megőriznek valamit a korábbi életükből, és képesek gondolkodni, emlékezni és tervezni. Egyik legérdekesebb példája ennek a reanimáltak közül az, akit West elsőként éleszt újra. A teremtmény hamarosan visszatér, hogy bosszút álljon rajta, ami azt mutatja, hogy tisztában van a saját helyzetével, és emlékezik az őt ért traumára. Az újjáélesztett teremtmények gyakran dühösek és bosszúállók, de ez a düh nem pusztán állatias ösztönökből fakad, hanem racionális érzelmekből: az életük tragikus elvesztéséből és abból, hogy akaratuk ellenére hozzák őket vissza a halálból, azaz valamilyen morális értékmérésre is képesek, ami egyértelműen a gondolkodás jele.

Az utolsó teremtmény – a *viaszarcú*, – amelyet West újjáéleszt, miután egy baleset során meghal, visszatér, és képes nyomon követni West tevékenységét, szisztematikusan, jól kidolgozott bosszút forral ellene, ami azt mutatja, hogy képes a racionális tervezésre és a célok elérésére. A teremtmények Lovecraft világában nem csupán az ösztönök és a halál utáni örület megtestesítői; rendelkeznek olyan képességekkel, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy reflektáljanak a saját létezésükre és megkérdőjelezzék visszahozásuk igazságosságát. Mind *Frankenstein*, mind *Herbert West* teremtményeinek egyik központi kérdése a morális felelősség kérdése. A teremtmények racionális lényekként való értelmezése azért fontos, mert felveti a kérdést: ki a felelős a szörnyű tetteikért? Victor Frankenstein teremtménye racionálisan és világosan érvel az iránt, hogy az alkotója tartozik neki felelősséggel. Herbert West teremtményei is képesek erkölcsi dilemmákat felállítani és azokra egy választ adni a saját nézőpontjuk szerint. Azaz a lények mindkét esetben interpretálhatóak racionális teremtményekként, ez esetben viszont már nem felelnek meg a klasszikus szörnyértelmezésnek, sokkal inkább egy új, poszthumán életformát testesítenek meg.

Faji és kulturális interpretációk a szörnyek ábrázolásában

Lovecraft írásaiban a szörnyek sokszor nem csupán fizikai aberrációk, hanem kulturális és faji szimbólumok is. Az idegen lények, mint Cthulhu vagy a mélységlakók, sok esetben a kulturális különbségek és az idegenség megtestesítői. Lovecraft számára az *idegen* gyakran olyan fajokat vagy lényeket jelent, akik nem illeszkednek az európai, fehér kulturális normákhoz. Az író

szörnyetegeinek leírásai gyakran a nem-emberi jellemzőket hangsúlyozzák, amelyek távol állnak a korabeli társadalom által idealizált emberi vonásoktól. Lovecraft műveiben sok esetben valamilyen ősi, letűnt kultúra jelenik meg a rettetet forrásaként. Ezek gyakran egy olyan narratíva kialakítását szolgálják amelyben a barbárnak bélyegzett, törzsi kultúrákat²³ a XX. századi Európa ellenpólusaként jelenik meg. A modern, fejlett technológia és tudomány világában élő embernek, idegen, más, és ezáltal ijesztő volt egy okkult tudásra, misztikus vallásra épülő világkép²⁴.

Az *A Shadow over Innsmouth*²⁵ című novella különösen jól példázza ezt az idegenség és keveredés iránti félelmet. A történet középpontjában álló Innsmouth lakói olyan lényekké változnak, akik a tenger mélységeiből származó idegen fajjal keveredtek. A lakosok groteszk megjelenése és degenerálódása Lovecraft szemében a fajok közötti keveredés degeneráló hatásainak szimbolikus ábrázolása. Ez a faji félelmek explicit kifejezése, ahol az emberi és az idegen közötti határvonal elmosódik, és a végeredmény valami szörnyű és természetellenes. A fehér, heteroszexuális férfi Lovecraft történeteiben általában a civilizáció és tudomány képviselője, de még ezek a karakterek is védtelenek az ismeretlen erővel szemben. Lovecraft ezzel azt sugallja, hogy bár a nyugati társadalom a fehér férfit tekinti az evolúció csúcsának, ez az illúzió könnyen összetörhet, amikor az emberiség szembesül a felfoghatatlan, idegen lényekkel és a kozmikus iszonyattal.

Lovecraft egyik legnagyobb félelme az emberi faj degenerációja. Az evolúció nem csak felemelkedést, hanem hanyatlást is jelenthet, és ez különösen igaz az olyan történetekre, mint *Az árnyék Innsmouth felett*, ahol az emberek halakhoz hasonló lénnyé alakulnak. Itt az ember már nem az evolúció csúcsa, hanem egy olyan lény, amely visszatér az állatias, ösztönvezérelt állapotába. Lovecraft ezen a ponton a fajok közti határokat és az emberi identitás feloldódását vizsgálja, amely a poszthumán értelmezés fontos eleme lehet. A mélységlakók groteszk és idegenszerű vonásai, mint a kidülledt szemek és pikkelyes bőr, azt az emberi félelmet testesítik meg, amely az idegenek fizikai

23 Lovecraft szörnyetegei nemcsak faji és etnikai különbségeket testesítenek meg, hanem az "idegen" mint primitív és civilizálatlan is megjelenik műveiben. A *The Call of Cthulhu* című novella egyértelműen bemutatja ezt a primitív szörnyűséget, amelyet az ősi Cthulhu lény megtestesít. A történetben a Cthulhu-kultusz tagjai primitív rituálékat követnek, amelyeket Lovecraft gyakran a nem-fehér emberek kulturális hagyományaival azonosít. A primitívség, mint fogalom, Lovecraftnál nemcsak technológiai, hanem erkölcsi és kulturális szinten is megjelenik: a "civilizált" ember számára ezek a rituálék és szokások visszataszítónak és fenyegetőnek tűnnek.

Ez a felfogás nemcsak az etnikai másságot helyezi szembe a civilizált, európai emberrel, hanem egyfajta kulturális hierarchiát is létrehoz. A primitív szokások, amelyek az ősi, idegen szörnyekhez kapcsolódnak, Lovecraftnál a káoszt, a kontroll elvesztését és a civilizáció pusztulását hivatottak szimbolizálni. Ez a narratíva összhangban áll a korabeli faji és kulturális félelmekkel, amelyek a bevándorlók és az idegen kultúrák iránti szorongásokat tükrözték.

24 Ilyen ősi korokból visszamaradt misztikus vonásokat mutat *A kriptában* és *A kutya* című elbeszélés is. Mindkét elbeszélés sárrablókat mutat be, akik valamilyen letűnt kultúrából fennmaradt ereklyét lopnak el, a tárgy pedig végül tébolyba, vagy halálba kergeti őket; mivel olyan megismerési határokat feszegettek, amelyek túlmutatnak a XX. század materialista világképe szerint megismerhető világon.

H. P. Lovecraft: *A kriptában*. Onnan túl, ford. Bihari György, Helikon Kiadó, 2019. 74 – 87. o.

H. P. Lovecraft: *A kutya*. Onnan túl, ford. Kornya Zsolt, Helikon zsebkönyvek, 2019. 151 – 163. o.

25 H. P. Lovecraft: *The Shadow over Innsmouth*, 1936.

és kulturális különbözőségéből fakad. Lovecraftnál az ilyen szörnyetegek a kulturális tisztaság és a fajok közötti elkülönülés megsértésének következményei, amely félelmet és undort kelt.

Lovecraft ismertén rasszista volt, ami tükröződik munkáiban is. A különböző etnikai és faji csoportok, különösen a nem-európai emberek gyakran az alacsonyabb rendűség és a szörnyűség szimbólumaként jelennek meg műveiben. Az *At the Mountains of Madness*²⁶ című novella például olyan ősi, kozmikus fajokat mutat be, akik mérhetetlen tudás birtokában vannak, mégis hanyatlásra vannak ítélve. Lovecraft ezekben a fajokban gyakran tükrözi az ő személyes félelmeit a másról,²⁷ az idegen kultúráktól és azoktól az etnikai csoportoktól, amelyeket veszélyforrásnak tekintett. Például a *The Shadow over Innsmouth* esetében a város lakóinak átalakulása a mélységlakókkal való kapcsolat következménye, amely a faji tisztaság elvesztését és a kulturális keveredés rémálomszerű következményeit hivatott bemutatni. A történet végén kiderül, hogy a narrátor maga is részben ezeknek a lényeknek a leszármazottja, ami Lovecraft azon félelmét tükrözi, hogy a "másik" beférkőzik a saját identitásba, és feloldja a határokat.

Az ősi kultúra és a faji keveredés egyaránt megjelenik *Facts Concerning the Late Arthur Jermyn and His Family*²⁸ című elbeszélésében, amelyben Arthur Jermyn megtudja, hogy egy felmenője házasságot kötött egy majomhercegnővel aki utódokat is nemzet neki, azaz a Jermyn család vérvonalában megtalálhatók ezeknek az ősi, majomszerű lényeknek a genetikája is. Ez a tudás pedig megingatta Arthur Jermyn énképét és identitástudatát.

„Ha tudnánk, mik vagyunk mi igazából, úgy cselekednénk, ahogy Arthur Jermyn tette; Arthur Jermyn egy éjszaka leöntötte magát benzinnel; és felgyújtotta a ruháját. Senki nem tette urnába az elszenesedett maradványokat, és nem is állított síremléket Arthur Jermynnek, mert találtak bizonyos papírokat és egy bizonyos tárgyat egy ládában, amelyek vágyat ébresztettek az emberekben a feledésre. Egyesek, akik a barátai voltak, azt sem ismerték el többé; hogy valaha is létezett.”²⁹

Arthur Jermyn öngyilkossága és a társadalom – azon belül a barátai is – reakciója egyértelműen reprezentálja azt a viszolygást amivel az emberek a fajkeveredés felé fordultak. Jermyntől nem csak a társadalom fordult el, hanem ő saját magáról is, ezt mutatja a radikális módon elkövetett öngyilkossága is. Az információhoz jutott emberek pedig olyan szinten nem tudták feldolgozni ezt a jelenséget, hogy egyetlen élehető megoldásnak a felejtést látják, és a Jermyn család létezésének emlékét is el akarják törölni. Mivel teljesen kibillentette őket az eddig alkotott világképükből – miszerint olyan lények létezése is felmerült amikről eddig a tudomány nem tudott, – valamint

26 H. P. Lovecraft: *At the Mountains of Madness*, 1931.

27 A szörnyek ezen leírásai kulturálisan is olvashatók, mint a kulturális degeneráció és a más megtestesítői. A fajok közötti keveredés Lovecraft számára gyakran a káosz és a civilizáció összeomlásának szimbóluma. Ezt a félelmet metaforikus szinten jeleníti meg a fizikai átalakulás, ahol az emberek szörnyetegekké válnak, meghalnak, vagy megőrülnek miután érintkezésbe lépnek az idegenekkel vagy azok kultúrájával.

28 H. P. Lovecraft: *Facts Concerning the Late Arthur Jermyn and His Family*, 1920.

29 H. P. Lovecraft *Összes Művei* III. Kötet 35. o.

újszerű erkölcsi dilemmákat vetett fel a fajkeveredés ténye, amire eddig nem igazán volt precedens. Az ösztönös reakció – az idegentől és az ősi misztikumtól való félelem – hatására viszont automatikusan negatívnak, egyenesen skandalumnak lett elkönyvelve a fajkeveredés mint morális dilemma.

A kozmikus horror Lovecraft esetében nem csupán az emberi élet jelentéktelenségére reflektál a világegyetemben, hanem arra a félelemre is, hogy az emberi faj nem különbözik olyan mértékben az *idegenektől*, mint ahogy azt az ember gondolná – vagy szeretné. Az ilyen félelmek faji és kulturális vonatkozásban is értelmezhetők, hiszen a Lovecraft-féle horror gyakran az identitás feloldódásáról és a "másik" elnyomó jelenlétéről szól. A történetekben a határvonalak – faj, kultúra, biológiai és civilizációs különbségek között – gyakran elmosódnak, ami azt sugallja, hogy az emberi faj nem rendelkezik kiváltságos helyzettel a kozmikus rendben. Ez a kozmikus perspektíva tovább erősíti Lovecraft rasszista világképét, amelyben a fajok közötti különbségek, a degeneráció és a fajiság megsértése mind a világ rendjének felbomlását eredményezi. A kozmikus horrorban a fajiság nemcsak a biológiai különbségekre utal, hanem az emberi civilizáció törekénységére is, amelyet ezek a szörnyű lények fenyegetnek.

Poszthumán lények és a hatalom kérdése

A poszthumanizmus egy igencsak szerteágazó gumifogalom³⁰. Poszthumanizmus egy olyan filozófiai, eszmetörténeti és kulturális diskurzus, amely túlmutat a humanizmus emberi felsőbbrendűséget és autonómiát hirdető felfogásán, hogy újraértelmezze az embert egy hálózati, ökológiai és technológiai összefüggésben. A poszthumanizmus felülvizsgálja az emberiség privilegizált pozícióját a világban, amelyet a humanizmus hagyományosan központinak tartott. Az ember már nem tekinthető mindenek felett álló entitásnak, hanem más élőlényekkel, környezeti és technológiai rendszerekkel egyenrangú hálózati csomópont. Az emberi test változékonyságát és fejlődését hangsúlyozza, különös tekintettel a biotechnológiai fejlesztésekre, kiborgokra, mesterséges intelligenciára és a test mechanikus bővítésére. Az emberi test határait elmosódnak tartja, amely nem független az anyagtól, a technológiától vagy más létformáktól. Transzhumanizmus egy olyan irányzat, amely különös figyelmet fordít arra, hogy hogyan lehet a technológia segítségével felülmúlni az emberi korlátokat, mint a biológiai halandóság vagy a szellemi képességek. A transzhumanizmus szerint a technológiai fejlesztések révén az emberek képesek meghaladni természetes állapotukat, és új "ember utáni" létformák jöhetnek létre. Az ökológiai poszthumanizmus az emberi létet az ökoszisztéma részeként vizsgálja, ahol az emberi tevékenységek és a természeti világ kölcsönhatásait központi kérdésként kezeli. Hangsúlyozza,

30 Kiss Kata Dóra, 2018.

hogy az emberiség felelősséggel tartozik a környezeti válságokért, és együtt kell működnie más fajokkal és természeti erőforrásokkal a fenntartható jövő érdekében. Kritikai poszthumanizmus azt vizsgálja, hogy hogyan hat a technológia és a modern tudomány a hagyományos emberi értékekre és identitásokra, különösen a gender, a faj, és a szexualitás szempontjából. A kritikai poszthumanisták figyelmeztetnek arra, hogy az emberi identitás nem abszolút és nem homogén, hanem társadalmi konstrukció, amely állandóan újraalkotás alatt áll. A poszthumanizmus kiterjeszti a figyelmet a nem-emberi élőlényekre, például az állatokra, növényekre, vagy akár mesterséges intelligenciára, és hangsúlyozza ezek erkölcsi és jogi státuszát. Az ember többé nem tekinthető különállónak vagy felsőbbrendűnek a természet többi részétől. A poszthumanizmus olyan technológiai fejlődéseket is vizsgál, amelyek alapvetően átformálhatják az emberi tudatot és létezést, például a mesterséges intelligencia terjedésével vagy a technológiai szingularitás bekövetkeztével.

Victor Frankenstein esetében a teremtés aktusa a természet rendjének megsértését jelenti. Amikor Victor életet ad teremtményének, átlépi azokat a morális és természetes határokat, amelyek évezredek óta uralják a tudományt és az emberi létezést. Az élet teremtése hagyományosan isteni hatalomnak számított, és amikor Frankenstein saját teremtői szerepébe lép, elmozdítja az ember és Isten közötti határvonalat. Ez a hatalmi tett azonban nem jár következmények nélkül: a teremtmény, bár racionális, mégis pusztítóvá válik, és Frankenstein saját tetteinek áldozatává válik. A tudomány által megszerzett hatalom tehát nem csupán diadal, hanem hatalmas felelősség is, amelyet a főhős nem tud kezelni.

Herbert West hasonló utat követ: az élettelen testek újraélesztésével olyan hatalmat próbál megszerezni, amelyet ember nem birtokolhat. West megszállottja a tudománynak, és minden morális vagy etikai kérdést figyelmen kívül hagy, hogy elérje célját, Frankensteinel ellentétben, ő nem hátrál meg, nem merülnek fel benne kételyek cselekedeteit helyességét illetően. A hatalom megszerzése érdekében nem tiszteli az élet és halál közötti természetes rendet, és ezzel elindít egy láncreakciót, amelynek eredményeképpen a visszahozott lények inkább hasonlítanak állatias szörnyekre, mintsem emberekre. A tudomány hatalma, amelyet West felhasznál, kontroll nélküli erővé válik, amelyet ő maga sem képes megállítani. A hatalommal való visszaélés következményei itt is tragikusak: a teremtmények racionálisak, de egyúttal veszélyesek is, és bosszút állnak Westen az élettel való kísérletezésért.

Mindkét mű központi dilemmája az, hogy milyen határokat lép át a tudomány, amikor a teremtés során poszthumán lényeket hoz létre. A poszthumanizmus lényege, hogy megkérdőjelezi az emberi és nem emberi közötti határvonalat, és újfajta létezmódokat vizsgál, amelyek meghaladják az emberi természetet. Ezzel együtt felmerül a kérdés, hogy mi a teremtés etikai

korlátja: milyen jogunk van felülrni a természet eddigi rendjét és mesterségesen új lényeket létrehozni, akiknek tudatuk és sorsuk van, de akik nem kértek életet?

Victor Frankenstein esetében a teremtés folyamata nemcsak a természet megsértése, hanem egy etikai dilemma is. A teremtmény, miután életre kel, érző, racionális lényként akarja megérteni saját létezését és helyét a világban. Victor azonban visszautasítja teremtményét, megtagadja tőle az emberi kapcsolatok lehetőségét, és ezzel magányra ítéli. A teremtmény dühében és kétségbeesésében gyilkosságokba menekül, de ezek a tettek mélyebb morális kérdéseket is felvetnek: a teremtmény nem pusztán szörnyeteg, hanem egy olyan lény, aki jogosan követel figyelmet, szeretetet és elfogadást, amelyet alkotója nem ad meg neki. Victor átlépi a teremtés etikai határát, mert nem képes vállalni a felelősséget a teremtménye iránt.

Herbert West esete hasonló: bár West tudományos célja az élet újrateremtése, a reanimált lények nem kapják meg azt az életet, amelyet megérdemelnének. A visszahozott testek nem teljes értékű emberek, hanem torz, poszthumán lények, akik elvesztették eredeti személyiségüket, és bosszút állnak az őket megalkotó tudósokon. West kísérletei etikailag problematikusak, mert figyelmen kívül hagyják az emberi élet méltóságát. A tudomány hatalmi kísérletezése, amelynek célja a halál legyőzése, végül olyan lényeket hoz létre, amelyeket *élettelen életre* kárhoztat.

A tudományos kísérletek, amelyek poszthumán lényeket hoznak létre, egyben a hatalom megszerzésének és gyakorlásának eszközei is. Frankenstein és West tudományos kísérletei nemcsak a természet törvényeinek megszegését jelentik, hanem a hatalom átvételét a természet erői felett. Mindkét tudós olyan isteni szerepre törekszik, amelyben az élet és halál felett rendelkeznek. A poszthumán teremtmények, amelyeket létrehoznak, szimbolikusan a hatalomra törekvés eredményei, és megmutatják, hogy az ilyen hatalom mekkora veszélyeket rejt. Gondolhatjuk, hogy az embernek, vannak – vagy legalábbis kellene, hogy legyenek – bizonyos jellegű határai. Az irodalomban megjelenő tudós karakterek viszont nem feltétlen ezt mutatják, bár még ha mint tudós sikeresek is, mint *isten* elbuknak, mivel nem tudnak megbirkózni teremtményeikkel.

Viktor Frankensteinben megtörténik a felismerés és a félelem első „sikerénél”, ezáltal pedig felhagy tudományos munkásságával, ezzel szemben Herbert West élet és halál uraként viselkedik teremtményeivel; sikertelen kísérleteit meggyilkolja, – több-kevesebb sikerrel – újabb és újabb teremtményeket hoz létre. Közös pont azonban, a már korábban említett felelősségvállalás hiánya, de a cél elérésének útja, egyfajta isteni jellegre való törekvés, a természet törvényeinek áthágása által. Ez a felfoghatatlanság okozza végül azt a megtört valóságképet amely mindhárom tudósnál bekövetkezik. Nem tudnak együtt élni az új tudással amit szereztek, nem tudják koordinálni azt. Jekyll miután végleg Hyde-á változott, egy józan pillanatában önkezeléssel vetett véget életének, Frankenstein élete végét a lény előli meneküléssel töltötte, végül az Északi-sarkon végkimerülésben meghal,

Westet pedig saját bosszúra szomjazó teremtményei gyilkolják meg. Halálukat mindannyiuknak hosszú paranoid időszak előzi meg.

Meglátásom szerint a tudósokat két kategóriába tehetjük. Az első kategóriába esik Frankenstein, akit elsősorban a tudományos kíváncsiság hajtott, elméje pedig kutatása folyamán bomlott meg, az újszerű tapasztalatai befogadhatatlansága miatt. Ezzel szemben West nem örült bele kísérleteibe, nem rettent meg és nem is hagyott fel kutatásaival. Bár a tudományos kíváncsiság nála is jelen volt, de ő már az elbeszélés elején is láthatóan kiugrott az emberi normákból, teremtményei iránt semminemű sajnálatot, empátiát nem érzett, társát pedig nem engedte kilépni az egyre bizarrabbnak ígérkező eredmények után sem, manipulálta és kényszerítette, hogy továbbra is segítsen neki. West elmeállapota nem romlott jelentősen az elbeszélés folyamán, nem bolondult meg, mivel már eredetileg sem simult bele a társadalmi normákba. Környezetét, mind a kísérleti alanyait, majd lényeit, mint pedig kollégáit tárgyként, egy célszerszámként kezeli. A modern orvostudomány a rendelkezésre álló adatokból akár patológiai esetnek is bélyegezhetné.

A poszthumanizmus olyan filozófiai és kulturális irányzat, amely megkérdőjelezi az emberi identitás határait, különösen a technológia, a biológiai változások és az emberi lét új formáinak fényében. A poszthumanizmus középpontjában az a gondolat áll, hogy az emberi identitás, amelyet hagyományosan egységesnek és stabilnak tekintettek, valójában fragmentált és fluid. Az emberi faj határainak átlépésével az identitás fogalma is átalakul, és a poszthumanizmus által megteremtett lények – például Frankenstein és Lovecraft teremtményei – az identitás feloldódását és újraformálódását vonzák magukkal.

Mary Shelley *Frankenstein*-jében és H. P. Lovecraft *Herbert West, az újjáélesztő* című novellájában megjelenő lények nemcsak testükben fragmentáltak, hanem identitásuk is szétesik. Frankenstein teremtménye különböző emberi részekből összeállított lény, aki nem talál helyet sem az emberi társadalomban, sem saját magában, mivel nincs egy közössége, aminek részeként identifikálhatja magát. A teremtmény identitásának keresése központi eleme a regénynek: küzd azért, hogy elfogadtassa magát emberként, miközben folyamatosan elutasítják. Az emberi közösség elutasítása az ő identitását is szétzilálja, hiszen a teremtmény állandóan a saját természetére kérdez rá: vajon ember-e, vagy valami más? Az identitás feloldódása abban is megjelenik, hogy a teremtmény nem képes saját helyét a világban megtalálni.

Lovecraft teremtményei szintén az identitás feloldódásának képviselői. A reanimált lények, amelyeket West hoz vissza az életbe, nem képesek visszanyerni eredeti emberi identitásukat. Bár fizikailag életben vannak, szellemileg és érzelmileg nem emberiek. Ezek a teremtmények nem egyszerűen szörnyek, hanem identitásukban is torzult, hiányos lények, akik a halál és az élet közötti átmeneti állapotban ragadtak. Az identitás feloldódása náluk abban nyilvánul meg, hogy nem

tartoznak sem az élők, sem a holtak világához, identitásuk folyamatosan változó és megragadhatatlan, viszont mivel ők többen vannak kialakul náluk egy közös cél, eszme, a bosszú formájában, ami ad nekik egy közösségi identitást.

A *Frankenstein* és *Herbert West* című művek teremtményei ezen identitásválság szimbólumai. Mindkét műben a tudósok hatalmat gyakorolnak az élet fölött, és újfajta lényeket hoznak létre, akik nem illeszkednek a hagyományos emberi identitásba. Ezek a lények nem rendelkeznek stabil identitással, mert a természet és a mesterség közötti határon léteznek, amelyek belátására eddig nem volt perspektíva. A teremtmények így az identitás fluiditását³¹ képviselik, hiszen nem határozhatók meg egyértelműen sem emberként, sem nem emberként. Ráadásul mivel itt nem egy evolúció által lassan kialakult fajról van szó, aminek volt lehetősége fokozatosan fejlődni, hanem egy nagyon gyorsan és hirtelen megjelent létforma-csoportról, akik ugyan rendelkeznek racionalitással, a tanult viselkedési formák nem tudtak kialakulni náluk, nem volt idejük kialakítani egy saját, az emberitől független önálló kultúrát.

Victor Frankenstein teremtménye saját identitásának kialakításával küszködik, hiszen alkotója nem ad neki társadalmi vagy érzelmi támogatást. Az emberi identitás alapvető elemei, mint a család, a közösség és az önazonosság, mind hiányoznak a teremtmény életéből, ami folyamatos identitásválságot eredményez. A teremtmény folyton keresi helyét a világban, de az emberi társadalom nem fogadja el, ezért identitása folyamatosan változik, és a szélsőségek között ingadozik: egyszerre akar emberi lenni, de a bosszú és az elutasítás szörnyetegi viselkedésre sarkallja.

A Herbert West teremtményei hasonlóan nem találják meg helyüket a világban. A halálból való visszatérés nem hoz számukra új identitást, hanem tovább fragmentálja őket. A reanimált lények inkább biológiai és technológiai lényekké válnak, mintsem emberré, ami az identitás teljes elvesztéséhez vezet. Ezek a lények nem tudnak visszatérni korábbi életükhöz, és nem volt lehetőségük megteremteni saját autonóm identitásukat.

A poszthumanizmusban az identitás feloldódása szorosan összefügg a tudomány és technológia hatalmával. A tudományos fejlődés új lehetőségeket nyitott meg az élet feletti uralom terén, de ez az uralom az identitás destabilizációját is eredményezte. A poszthumanista teremtmények éppen a tudományos hatalom következtében veszítik el hagyományos identitásukat, és válnak valami más, új, ismeretlen lényekké. Frankenstein teremtménye a tudományos teremtés eredményeként válik létezővé, de identitása nem a tudomány által stabilizálódik, hanem annak révén bomlik szét. A tudomány hatalmával való visszaélés nemcsak az élet teremtését, hanem az identitás megsemmisítését is magában hordozza. A teremtmény nemcsak fizikai értelemben

31 David Roden: *Humanizmus, Transzhumanizmus És Poszthumanizmus*, 2018.

fragmentált, hanem identitásában is, hiszen a tudomány nem képes teljes értékű emberi lényt létrehozni, csak egy poszthumán hibridet, aki saját identitását keresi.

Hasonlóképpen, Herbert West tudományos kísérletei is az identitás feloldódásához vezetnek. West teremtményei elvesztik eredeti énjüket, és a tudományos kísérlet tárgyaivá válnak, ez a tárgyiasítás pedig dehumanizálja őket. Ezek a teremtmények nem rendelkeznek autonómiával, identitásuk instabil, hiszen nem képesek visszatérni korábbi emberi létformájukhoz. A tudományos hatalom így nemcsak az életet teremti újra, hanem el is pusztítja a korábban létező – emberi – stabil identitást.

Bár a poszthumanizmus gyakran az identitás feloldódásáról beszél, a kérdés az, hogy ez lehet-e egy konstruktív destrukció, azaz a lények képesek-e új identitást kialakítani. A *Frankenstein* és *Herbert West* című művek teremtményei ugyan fragmentált identitással rendelkeznek, de a poszthumanista gondolatok alapján lehetőségük lenne újfajta identitások kialakítására. A poszthumán lények nem feltétlenül veszítik el teljesen identitásukat, hanem új, hibrid létformákat képviselhetnek, amelyek meghaladják a hagyományos emberi identitás határait. Frankenstein teremtménye például, bár identitásában folyamatosan küszködik, képes lenne újrateremteni magát, ha elfogadná őt. Az ő identitásának feloldódása nem szükségszerűen végleges, hanem egy új, poszthumán identitás alapja lehetne, ha megkapná a lehetőséget saját faji közösség kialakítására. Hasonlóképpen, Herbert West teremtményeinél megjelenik egy közösség, egy faji összetartás, ami képezheti egy új identitás kialakulásának alapjait.

A lények mint potenciális faj

A poszthumanizmus egyik központi kérdése az emberi faj határainak meghaladása, és ennek révén újfajta létformák, új fajok létrehozásának lehetősége. A poszthumán teremtmények ábrázolása *Frankensteinben* és *Herbert West, az újjáélesztő* című műben egy újfajta létforma lehetőségét veti fel: ezek a lények nem egyszerűen önálló, individuális teremtmények, hanem potenciálisan új fajok képviselői, amelyek újraírja az emberi faj határait. A poszthumanizmus filozófiai keretei között ezek a lények nem csupán szörnyek, hanem olyan entitások, amelyek a biológiai és társadalmi normákon túlmutatva egy új fajként is értelmezhetők, de vajon hogyan működnek e teremtmények faji minőségben, milyen faji és biológiai határokat lépnek át, és milyen következményekkel jár ez a teremtesük folyamatában?

Victor Frankenstein teremtménye nem egyszerűen egyedülálló lény, hanem egy olyan entitás, amely saját szavai szerint képes lenne reprodukálódni, ha megkapná a szükséges társaságot. A *Frankenstein* egyik jelenetében a teremtmény maga kéri alkotóját, hogy készítsen neki egy női

társat, akivel egy új fajt hozhatnának létre. Ez a kérés faji szempontból különösen fontos, hiszen a teremtmény nem pusztán egyedül akar létezni, hanem új lények szaporodását és fejlődését képzei el – egy új poszthumán fajét, amely különbözik a *homo sapienstől*.

„Nőt kell teremtened számomra, akivel együtt élhetek, a létemhez nélkülözhetetlen kölcsönös megértésben. Ezt csak te tudod megtenni, s ezt olyan jogomként követelem, amit nem tagadhatsz meg tőlem.”³²

Frankenstein teremtményének faji potenciálja két szempontból is értelmezhető: egyrészt biológiai értelemben, mint egy új, mesterségesen létrehozott faj, másrészt társadalmi és morális értelemben, mint a társadalom által kirekesztett, megvetett és elidegenített lények közössége. Például lehet-e egyenértékű az emberrel, fenyegetheti-e az emberi kultúrát, megfér-e egymás mellett két racionális faj is, fajkeveredés esetének etikai és társadalmi megítélése, valamint az új faj elhelyezése a jogban. Összességében egy ismeretlen faj jelentős fenyegetést jelentene egy emberközpontú világképre, amiben az embert tekintjük az egyetlen racionális tudattal rendelkező lénynek. Frankenstein visszautasítja teremtménye kérését, és ezzel megakadályozza egy új faj létrejöttét, ugyanakkor az a gondolat, hogy a teremtmények új fajként jelenhetnek meg, fontos kérdéseket vet fel a biológiai határok és a faj fogalmának újragondolása szempontjából. A teremtmény faji jellegzetességeinek vizsgálata során figyelembe kell venni, hogy a teremtmény teste mesterségesen lett összeállítva különböző emberi részekből. Ez a fragmentáltság nemcsak fizikai, hanem biológiai és kulturális hibridítésre is utal, amely a fajiság kérdését összetett módon érinti. A teremtmény így nem egyszerűen egy „szörny”, hanem egy potenciális új faj képviselője, aki átlépi az emberi faj hagyományos határait.

Herbert West *teremtményei* nem egyszerűen egyéniek, hanem tömegesen jelennek meg, és kollektív jelleget öltenek. West tudományos kísérletei során több lényt is visszahoz az életbe, akik mindannyian a reanimáció áldozatai, és ezáltal egyfajta közösséget alkotnak. Ezeknek a teremtmények szaporodóképességére nincsen biztos utalás, viszont mivel biológiai szempontból *élnek*, ezért valószínűleg tudnának utódot nemzeni. Létezésük egy új poszthumán faj lehetőségét veti fel, amely a halál és az élet közötti határon létezik. West teremtményei szimbolikusan egy új fajt képviselnek, amely az emberi faj meghaladását jelenti: ők már nem emberek, de nem is teljesen halottak. A halál legyőzése révén West új faj létrehozására tesz kísérletet, amely nem a természetes biológiai folyamatoknak köszönheti létét, hanem a mesterséges beavatkozásnak. Ez a faj ugyanakkor torz, tökéletlen, és társadalmilag elutasított, ami rávilágít arra, hogy az emberi faj és az új faj közötti határvonalat nemcsak biológiai, hanem társadalmi tényezők is meghatározzák. Jelen esetben a lényeknek van egy közös *transzgenerációs traumájuk* ami adhat nekik egy kulturális

32 Marry Shelley: Frankenstein, ford. Göncz Árpád, 77. o.

alapot, egy *teremtéstörténetet*, valamilyen közösségi identitást, ami mentén ők társadalmi szempontból is egy külön csoportot alkothatnak.

A *Frankenstein* és *Herbert West, az újjáélesztő* című művek teremtményei ebben az értelemben faji minőségben is értelmezhetők, hiszen mindkét esetben olyan lényekről van szó, akik nem illeszkednek a hagyományos emberi faj fogalmába. A teremtmények biológiai és társadalmi értelemben is kívülállókká válnak, és ez a kívülállóság teszi őket potenciálisan új faj képviselőivé. A teremtmények faji potenciálja így nemcsak biológiai, hanem politikai és etikai kérdéseket is felvet.

Az emberi határok átlépése a tudományos és technológiai fejlődés révén történik, és ezek a teremtmények ennek a fejlődésnek a termékei. A kérdés az, hogy ezek a teremtmények képesek-e egy új fajt alkotni, vagy csupán az emberi faj torz melléktermékei maradnak. *Frankenstein* teremtménye önmagát faji lényként látja, és egy új közösség létrehozására törekszik, míg *West* teremtményei inkább az emberi faj sötét árnyékai, akik nem tudják meghaladni saját halálon túli állapotukat – bár létrejöttük traumatikus körülményei megnehezítik a továbblépést, a *halott* státuszon, viszont arra nincs precedens, hogy ez a *transzgenerációs trauma* idővel feldolgozásra kerülne-e. A poszthumanizmus keretében ezek a lények az emberi faj újraértelmezésének és bővítésének eszközei lehetnek. A faji kérdések itt nemcsak biológiai, hanem társadalmi, kulturális és etikai dimenziókat is magukban hordoznak. Az új fajok létrehozása nem pusztán genetikai kérdés, hanem a hatalom, az etika és a tudomány összefüggéseinek újraértelmezését is megköveteli.

A lények fajként való interpretálásnak hatása a lovecrafti világkép olvasatára

Lovecraft *Herbert West, az újjáélesztő* című novellájában és Mary Shelley *Frankensteinjében* a szörnyek egyéni teremtményeknek tűnnek, ám fajként való értelmezésük új perspektívát kínál, amely fontos kérdéseket vet fel az emberiség helyéről a világban. Mindkét műben megfigyelhetők olyan narratív és filozófiai vonások, amelyek révén a szörnyek nem csupán egyedülálló lények, hanem egy potenciális új faj képviselői lehetnek. Ez a fajiság különösen fontos, mivel faji minőségben a teremtmények létezése komoly fenyegetést jelent az emberi faj számára – nemcsak biológiailag, hanem ontológiai értelemben is.

A 19. században az emberiség pozícióját a természet rendjében viszonylag stabilnak gondolták: az emberi faj a teremtés koronájaként volt elhelyezve a természet hierarchiájában, elkülönítve az állatoktól és más élőlényektől. Azonban Shelley és Lovecraft teremtményei, amelyek fajként működhetnek, megrendítik ezt a különállóságot. Az új teremtmények létezése azt sugallja, hogy az emberi élet nem egyedülálló vagy kitüntetett, hanem egy a sok lehetséges faj közül. Ezzel elmosódnak a határok az emberi és nem emberi létezés között.

Lovecraft számos művében a szörnyek nem csupán egyedi, elszigetelt lények, hanem gyakran önálló fajokként jelennek meg, amelyek saját történelmükkel, kultúrájukkal és biológiájukkal rendelkeznek. Ennek előképe az új kontinensek és új kultúrák felfedezése, ami által az egyetemes történelem európai narratívája megrendül³³. Ez a faji minőség alapvetően alakítja Lovecraft világképét, amelyet a kozmikus nihilizmus és az emberi faj jelentéktelensége határoz meg. A lovecrafti szörnyek mint fajok nemcsak az emberi tudás és hatalom határait kérdőjelezik meg, hanem az emberi közösség helyét is a kozmoszban, ezzel felforgatva az emberi felsőbbrendűségről alkotott képet.

Lovecraft műveiben gyakori téma a civilizációk pusztulása és a történelem ciklikus jellege. A különféle ősi, elfeledett civilizációk visszatérése, mint az óceán mélyén rejtőző R'lyeh városa (*The Call of Cthulhu*), Lovecraft műveiben az emberi történelem és haladás mulandóságát jelzi. Érdekes lehet ezt a gondolatot azzal összekapcsolni, hogyan látja Lovecraft a modern tudományos világ és társadalom összeomlását, miközben új, felfoghatatlan erők emelkednek fel. Amikor Lovecraft szörnyeit fajként értelmezzük, az az emberi faj és az univerzum viszonyát alapjaiban kérdőjelezi meg. Az ember hagyományosan a teremtés csúcsaként, a biológiai hierarchia csúcspontján jelenik meg a nyugati kultúrában. Lovecraft azonban a szörnyeket úgy mutatja be, mint fejlettebb, idősebb és hatalmasabb fajokat, akiknek létezése önmagában az emberi világképet destabilizálja. Ez a lovecrafti fajiság – legyen szó a Cthulhu-kultusz követőiről vagy a yuggothi lényekről – nemcsak biológiai fenyegetést jelent, hanem filozófiai és ontológiai kihívást is.

A faji fenyegetés így nemcsak a fizikai elpusztítás veszélyével fenyeget, hanem azzal a felismeréssel is, hogy az emberi faj nem egyedi vagy különleges, hanem egy a sok közül, és ráadásul még rendkívül törékeny is. Az ember elveszíti saját kiváltságos pozícióját az univerzumban, és alávetetté válik olyan fajoknak, akik teljesen idegenek a mi érzékelési és gondolkodási struktúráinkhoz képest. A faj mint közösség így Lovecraftnál mindig egyben ontológiai fenyegetés is, amely az emberi identitást mint fajt kérdőjelezi meg.

Lovecraft műveiben a szörnyek fajisága nem csupán egy biológiai kategória, hanem az identitás dekonstrukciójának eszköze is. A mélységlakók, az ismeretlen csillagokból származó lények vagy épp az ősi, földalatti civilizációk nem csak azért fenyegetőek, mert fizikai hatalmuk meghaladja az emberi képességeket, hanem azért is, mert létezésük önmagában fenyegeti az emberi identitás koherenciáját. Lovecraft lényfajai olyan fajok, akiknek gondolkodásmódja, társadalmi struktúrái és értékrendjei radikálisan eltérnek az emberitől. Ebben az értelemben Lovecraft fajai

33 Karl Löwith: Világtörténelem és üdvtörténet

nemcsak fizikailag, hanem mentálisan és kulturálisan is szörnyek: idegenségük nem pusztán külső megjelenésükben rejlik, hanem abban a radikálisan különböző létformában, amelyet képviselnek.

Ez az identitás-dekonstrukció legélesebben az olyan művekben figyelhető meg, mint a *The Shadow over Innsmouth*³⁴, ahol a mélységlakók nem csupán egy másik faj, hanem egyben a faji keveredés metaforái is. A történet végén kiderül, hogy a főszereplő maga is részben mélységlakó, ami azt jelenti, hogy az emberi identitás nem tiszta, hanem eredendően kevert, faji alapon is fragmentált. Ez a fajiság mint identitás-dekonstrukció Lovecraft világképét tovább radikalizálja, hiszen a fajiság nemcsak fizikai kategória, hanem pszichológiai és ontológiai is, ami az emberi identitást is újraértelmezi.

Ez a poszthumanista fajiság Lovecraft világában az emberi faj végső relativizálását hozza magával. Az ember nemcsak egy faj a sok közül, hanem egy jelentéktelen, kozmikus léptékben mérve szinte észrevehetetlen lény. Az emberi központúság felbomlása tehát azzal jár, hogy az emberi faj már nem képes meghatározni saját identitását a lovecrafti fajok létezésének fényében. Lovecraft kozmikus világképe így a poszthumanizmus legszélsőségebb formáját képviseli, ahol az ember már nemcsak szörnyekkel szembesül, hanem egy kozmikus, fajokon átívelő hierarchiával, amelyben nincs számára biztos hely.

Lovecraft szörnyeinek fajként értelmezése tehát azért is félelmetes, mert az ember saját uidentitásának radikális újraértelmezésére kényszeríti. Ezek a fajok a poszthumán létezés olyan formáit képviselik, amelyek nem csupán az ember fizikai felsőbbrendűségét kérdőjelezzik meg, hanem annak egész létjogosultságát is az univerzumban. Frankenstein teremtménye az emberi formát utánozza, de fizikailag és mentálisan eltér az emberi normától. Ha ezt a lényt fajként értelmezzük, akkor egy új létforma jön létre, amely saját szaporodási képességgel rendelkezik, és amely képes az emberiség helyét átvenni a természet hierarchiájában. Az új faj létrejöttével elkerülhetetlenül a természeti és emberi rend újraértékeléséhez vezetne, és felvetné annak kérdését, hogy az emberiség ténylegesen különleges-e, vagy csupán egy faj a sok közül, amelyet egy másik, újonnan létrejött faj akár kiszoríthatna.

Herbert West teremtményei szintén megkérdőjelezzik az emberi különállóságot, mivel halottakat keltenek újra életre, akik biológiailag már nem élnek az emberi lények szabályai szerint. Az ilyen teremtmények, bár torzak, egy új faj lehetőségével fenyegetnek, amely nem az eddig ismert élet törvényeit követi, hanem valami teljesen más alapú létformát képvisel. Ez a faj megmutatja, hogy az élet definíciója nem feltétlenül az emberi normák alapján van meghatározva, hanem a tudomány általi beavatkozás új, eddig ismeretlen lehetőségeket nyit meg.

34 H. P. Lovecraft: *The Shadow over Innsmouth*, 1936.

Frankenstein teremtként szembesül azzal a dilemmával, hogy a teremtmény, akit létrehozott, nem pusztán egy elszigetelt lény, hanem egy új faj képviselője is lehetne, ha teljesítené a teremtmény kérését, hogy társat adjon neki. Ezzel a teremtés felelőssége faji szintű hatalmi kérdéssé válik, hiszen az emberiség pozícióját fenyegetheti egy új, ellenséges faj létrejötte. Az ember ebben az értelemben nemcsak teremtő, hanem potenciálisan elnyomó hatalommá is válik, aki saját fájának fennmaradása érdekében elutasítja más fajok létjogosultságát. A teremtmény bár emberi formával rendelkezik, faji szinten különbözik a teremtőitől. Ez a különbség nemcsak biológiai, hanem mélyebb ontológiai szinten is létezik: a teremtmény saját létezését próbálja meghatározni egy olyan világban, ahol ő nem tartozik sehova. Ha ezt fajként értelmezzük, akkor az emberi identitás és fajiség kérdése destabilizálódik. Az új faj létrejötte azt jelenti, hogy az emberi identitás többé nem stabil, hanem egy része egy nagyobb, komplexebb világképnek, ahol különféle racionális létformák versengenek az életben maradásért.

Herbert West kísérletei hasonló hatalmi kérdéseket vetnek fel, mivel ő nemcsak új életformákat teremt, hanem újraéleszti a halottakat, akiket kontrollálni akar. A tudós az emberi hatalom kiterjesztését próbálja elérni, amely túlmegegy az életen és halálon. Ez az új életforma azonban nem tartozik többé az emberi fajhoz, és nem is irányítható az emberi értelem által. Így West teremtményei fajként való interpretálása azt mutatja, hogy az emberi tudomány hatalmának korlátai vannak, és hogy a teremtés kontrollálatlan következményekkel járhat, amelyek túlmutatnak az emberi uralmon, mivel a lények jogot formálnak a szuverenitásra, önálló identitásra vágynak, nem pedig félresikerült *emberutánzatok* akarnak lenni. A halál és élet közötti határokat lépik át, és létük az emberi lét határain kívülre helyezhető. Az identitás itt is feloldódik, mivel a teremtmények már nem azok, akik egykor voltak, és egy új, faji létforma részeivé válnak. Ez arra utal, hogy az emberi identitás nem fix, hanem alakítható és újrateheremthető. Az ember és világképre gyakorolt hatás tehát az, hogy az emberi élet nem végleges, és hogy az identitás változékony és kontingens lehet.

A faji értelmezés következménye, hogy az emberi identitás többé nem áll biztos alapokon. Mindkét mű teremtményei megkérdőjelezzik azt az elképzelést, hogy az emberi lét stabil és meghatározott. A teremtmények fajként való megjelenése új létformákat képvisel, amely társadalmi szinten ingathatja meg az emberiség eddigi struktúráját. Mind Shelley, mind Lovecraft műveiben az új fajok létrejötte azt sugallja, hogy a világ sokkal tágabb és komplexebb, mint ahogyan azt korábban gondolták. Az emberi faj központi helyét a világban felváltja egy többfajúság perspektívája, amelyben az ember csupán egy szereplő a természet hatalmas és változó rendszerében.

Az együttélés lehetősége

Az ember és új poszthumán fajok együttélése elméletileg komoly filozófiai, etikai és társadalmi kérdéseket vet fel. Amennyiben az emberiség mellett létrejönnének poszthumán fajok, ezek létezése alapvetően megváltoztatná az emberi világképet, identitást és hatalmi struktúrákat. Ahhoz, hogy megértsük, milyen hatással lenne az együttélés, több szempontot is figyelembe kell vennünk. Az új poszthumán fajok nem csupán biológiailag lennének különbözőek az emberektől, hanem gondolkodásuk, céljaik és működésük is eltérne. Az emberiség eddigi történelme azt mutatja, hogy más, különbözőnek vélt emberi csoportokkal való együttélés mindig konfliktusokkal járt, mivel az ember hajlamos a különbségekre fenyegetésként tekinteni. Az új poszthumán fajok esetében ezek a különbségek még mélyebbek és radikálisabbak lehetnek. Az emberi identitás kérdése is átalakulna, hiszen az ember már nem lenne egyedülálló a tudatosság vagy a biológiai komplexitás tekintetében.

Frankenstein teremtménye egy ilyen radikálisan eltérő faj példája lehet, amely fizikailag erősebb, kitartóbb, és talán intellektuálisan is különbözik az embertől. Bár a teremtménynek emberi érzései vannak, a társadalom kirekeszti őt, ami végső soron a teremtmény és az emberiség közötti kapcsolat elkerülhetetlen összeomlásához vezet. Ha az emberiség képes lenne elfogadni a különbségséget és együtt élni ezekkel az új fajokkal, akkor az identitás újrafogalmazására lenne szükség, ahol az emberi faj nem a világ uraként, hanem csupán egy elemeként identifikálja magát más, különböző, de ugyanolyan értékes fajok mellett. Viszont amennyiben ez nem történik meg, az emberiség maga teszi veszélyes ellenségévé ezeket az új életformákat.

A poszthumán fajok létrejötte komoly etikai kérdéseket vetne fel. Az emberiség eddig teremtként és uralkodóként viselkedett a természet fölött, de mi történik, ha olyan lények jönnek létre, amelyek autonómak és függetlenek az emberi befolyástól? Az együttélés lehetőségét tekintve kérdéses, hogy milyen jogokkal, erkölcsi státusszal rendelkeznének ezek a lények, valamint a fajkeveredés lehetősége és annak megítélése is komoly problémákat vethet fel. Az emberek hajlandóak lennének-e elismerni a poszthumán lények jogait, és egyenlőként kezelni őket? Herbert West teremtményei, bár mesterségesen újraélesztett lények, faji szempontból az emberi jogok és státusz felülvizsgálatát kényszerítik ki. Az emberiség felelőssége, hogy hogyan bánt ezekkel a lényekkel, de a kérdés az, hogy az emberiség kész lenne-e a felelősség teljes átvállalására, vagy továbbra is kihasználná ezeket az új létformákat, például tudományos vagy gazdasági célokra. Mivel viszont szuverén, racionális lényekről van szó így a jogi státuszuk meghatározása semmiképp sem múlhatna csak az emberen, az új fajok igényt formálhatnának egy közös jogrendszer megalkotására.

Az emberi társadalmak a hatalom, a dominancia és az uralom rendszereire épülnek. Az új poszthumán fajokkal való együttélés megkérdőjelezné ezeket a hatalmi struktúrákat. Ha ezek a fajok fizikailag vagy intellektuálisan felülmúlják az embereket, akkor az emberiség hatalma meggyengülhet, és egy új társadalmi hierarchia jöhet létre. Az együttélés sikerének egyik kulcsa az lenne, hogy az emberiség képes-e alkalmazkodni egy olyan világképhez, ahol már nem ő áll a középpontban, hanem egy sokkal komplexebb és többfajúságú világban kell helyet találnia. Ezek a fajok szimbolizálhatják az emberi hatalom hanyatlását, hiszen a lény, ha képes reprodukciós folyamatra, potenciálisan új fajként dominálná a világot. Ez egy poszthumanista világot hozna létre, ahol az emberiség nem lenne többé a teremtő és uralkodó, hanem más fajokkal kellene osztoznia az erőforrásokon és a hatalmon.

A poszthumán fajok létrejötte új típusú társadalmi és kulturális konfliktusokat szülhet. Ahogy a történelem során az eltérő kultúrák és fajok közötti együttélés gyakran konfliktusokkal járt, úgy egy teljesen új faj megjelenése is feszültségeket hozhat. Az emberek hajlamosak a másságot, különösen a radikálisan eltérő biológiai vagy intellektuális tulajdonságokat fenyegetésként látni. A sikeres együttéléshez szükség lenne arra, hogy az emberiség nyitott legyen a másság elfogadására és az együttműködésre. A Frankenstein és Herbert West esetében láthatjuk, hogy a teremtmények és az emberek közötti kapcsolat jellemzően feszültséggel és elutasítással jár, mivel a lények másságát nem tudja befogadni a társadalom. Ha az emberiség képes lenne átlépni ezeken a kulturális és társadalmi gáton, akkor talán lehetőség nyílna egy békés együttélésre. A két mű viszont precedenst teremt arra, hogy az új életformák nem törődnek bele a perifériára szorulásba és harcolnak a nekik kijáró jogokért, ami ha egy egész fajról van szó, sokkal fenyegetőbb és effektívebb, mintha csak egyetlen egyedről.

Egy poszthumanista világban az evolúció kérdése is új megvilágításba kerülne. Az emberi faj folyamatosan alkalmazkodik a környezeti változásokhoz, de a poszthumán fajok megjelenése gyorsabb, mesterséges úton létrehozott evolúciós folyamatokat indíthatna el. Az emberiségnek alkalmazkodnia kellene ezekhez az új létformákhoz, vagyis nemcsak biológiailag, hanem társadalmilag és technológiailag is képesnek kellene lennie arra, hogy helyet találjon ennek az új világnak a struktúrájában. Herbert West teremtményei, amelyek új biológiai alapokra épülnek, egy ilyen evolúciós kihívást jelentenének. Ezek a lények más biológiai törvények alapján működnének, és potenciálisan az emberi evolúció ellenében is fejlődhetnének, új kihívásokat hozva az emberi túlélés és alkalmazkodás számára.

Konklúzió

Az ember és poszthumán fajok együttélése számos új kérdést vetne fel, amelyek a hatalom, identitás, etika és társadalmi struktúrák újragondolását igényelnék. Az új fajok megjelenése kihívás elé állítaná az emberiség jelenlegi pozícióját a természetben, és új világképet hozna létre, ahol az ember nem egyedülálló többé mint racionális faj, hanem *csak* egy a sok közül.

Frankenstein teremtménye a természet egyik új ágaként is értelmezhető, amely új evolúciós irányt képvisel. Az emberi világkép szűk kereteit széttörve egy újfajta evolúciós lehetőség jelenik meg, amely akár felül is írhatja az emberi dominanciát. Az ember tehát nem a világ ura többé, hanem egy a sok faj közül, akik alkalmazkodnak a természethez és versengenek az életért. Herbert West teremtményei pedig a halál utáni életre nyitnak kaput, amely egy olyan új faj létrejöttét sejteti, amely átlépi az élet és halál közötti határokat. Ez a faj már nem illeszkedik az emberi világképbe, hanem egy új, kozmikus világkép részeként jelenik meg. Az embernek ezzel a változással kell megbirkóznia, hogy már nem számít egyedülálló racionális fajnak, más hozzá hasonló szintű életformák is létre jöhetnek. Az erre adott reakciója, hogy hajlandó-e megváltoztatni eddig kialakult és berögződött identitástudatát, határozná meg az, hogy képesek-e az emberi faj mellett békében, egyenértékűként létezni más, poszthumán fajok.

Viszont a téma ennél egy sokkal kevésbé radikális aspektusból is vizsgálható, miszerint az ember a jelenlegi környezetével sem együtt él, hanem magát felsőbbrendűként identifikálva léteik. Azaz nem csak egy (vagy több) potenciális poszthumán fajjal kell megtanulni együtt élni, hanem természettel is, mivel itt egy alapvető hozzáállásbeli változásnak kellene létre jönnie, miszerint az ember nem a teremtés koronája, hanem egy az univerzum számtalan létformája közül, akikkel hálózatoságban él.

Bibliográfia

- Bordoy, F. C. (2015). The Myth of Er: Between Homer and Orpheus. *Les Études Classiques*, 83(1-4).
- Bradatan, C. (2005). Alchemists or ecologists? Some remarks on the philosophy of alchemical transmutation. *acta philosophica*, 14(2), 261-274.
- Campbell, M. B. (2010). Artificial men: Alchemy, transubstantiation, and the homunculus. *Republics of Letters: A Journal for the Study of Knowledge, Politics, and the Arts*, 1(2), 4-15.
- Carroll, N. (2006). A horror paradoxona. Ford. Buglya Zsófia. *Metropolis*, 1.
- Coley, A. Playing God without a Mary: Male Fantasy in Frankenstein & “Herbert West: Reanimator”.
- Fernández, A. G. R. (2006). Frankenstein; or the Modern Prometheus: Una tragedia griega. *Minerva. Revista de Filología Clásica*, (19), 309-326.
- Frye, M. (2006). The refinement of “crude allegory” eugenic themes and genotypic horror in the weird fiction of HP lovecraft. *Journal of the Fantastic in the Arts*, 17(3 (67), 237-254.
- Gill, C. (1973). The death of Socrates. *The Classical Quarterly*, 23(1), 25-28.
- Harman, G. (2012). *Weird realism: Lovecraft and philosophy*. John Hunt Publishing.
- Hustis, H. (2003). Responsible creativity and the "modernity" of Mary Shelley's Prometheus. *SEL Studies in English Literature 1500-1900*, 43(4), 845-858.
- Justin B Kolb. Creatures Of Art: Character as dramatic homunculus in Ben Jonson's The Alchemist.
- Kabat-Zinn, J. (2018). Homunculus. *Mindfulness*, 9(6), 1974-1978.
- Kiss, Kata. A gondolkodás képének átformálása: poszthumán praxis a 21. századi feminizmusban
- Lovecraft, H. P. (2013). *Supernatural horror in literature*. The Palingenesis Project (Wermod and Wermod Publishing Group).
- Löwith, Karl. (1996). Világtörténelem és üdvtörténet, ford: Boros Gábor, Miklós Tamás. Budapest.

Nemes, C. (2014). A reanimáció történeti szótára és nosológiája. *MAGYAR ORVOSI NYELV*, 14(1), 62-63.

Nietzsche, Friedrich (20218). A vidám tudomány. Attraktor Könyvkiadó Kft.

Ogden, D. (2002). *Greek and Roman necromancy*. Princeton University Press.

Platón. (1988). *Állam*. Mi vár az igazságosra a túlvilágon?

Ralickas, V. (2007). "Cosmic Horror" and the Question of the Sublime in Lovecraft. *Journal of the Fantastic in the Arts*, 18(3), 364.

Ryan, M. (2011). 'Striving with Systems to deliver Individuals': William Blake's Psychic Re-animation of Greek Myth. *Medieval and Modern Language Literature and Drama*, 46-58.

Schils, G. (1993). Plato's myth of Er: the light and the spindle. *L'Antiquité classique*, 101-114.

Smith, A. J. (2009). *Genetic Gold: The post-human homunculus in alchemical and visual texts*. University of Pretoria (South Africa).

Weinstock, J. A. (2018). The soul of the matter: Frankenstein meets HP Lovecraft's 'Herbert West-Reanimator'. In *Adapting Frankenstein* (pp. 221-236). Manchester University Press.